

“Halkın çoğunluğu
ona inansın inanmasın,
gerçek değişmez.”^[2]

Kaçırmış olabilirsiniz. Reuters’ın 22 Ocak 2020 tarihinde Brezilya’dan geçtiği haber şöyleydi: “Brezilya’nın 200 yerli kabilesini temsil eden ana örgüt ABIP, yerli halkın ‘evrildiğini’ ve daha fazla insanlaştığını söyleyen aşırı sağcı Devlet Başkanı Jair Bolsonaro’ya karşı dava açacağını duyurdu.”^[3]

Bolsonaro’nun ifadesi ırkçılık yüklü, yüklü olmasına ama aynı zamanda bir hayli ikircimli: Başkan Brezilya yerlilerinin “biyolojik evrim” geçirerek “insanlaştığını” mı kast etti, yoksa “sosyo/kültürel evrim”le insanlaştıklarını, ya da “medenîleştiklerini” mi... Olasılıkla her ikisinin bir karmasını. Irkçılar, hele ki popüler kültürden beslenenler bu tür “ince” ayrımlara kafa yormazlar...

Aslına bakılırsa, bugün Brezilya’nın yerli topluluklarıyla Devlet Başkanı arasında dava konusu olan kavram, “evrim” kavramı 19. yüzyıldan beri hararetli tartışmaların konusu.

Ama dediğim gibi, kavram, iki düzleme yerleşiyor: Biyolojik ve sosyo-kültürel. Biyolojik evrim, nicedir akademik/bilimsel düzlemde bir tartışma konusu olmaktan çıktı. Bir “kuram” olmaktan bir “yasa” olmaya doğru hızla ilerliyor; bugün biyolojik evrim üzerine yürütülen bilimsel tartışmalar, ancak bu yoldaki boşlukları doldurmaya yönelik. Evrim-karşıtlığı ise, artık eğitim-öğretim alanına ya da dinin bilişsel dünyamıza ne kadar hükmetmesine izin verileceğine dair bir konu...

Buna karşılık “sosyo-kültürel evrim”, sosyal bilimler alanında hâlen bir hayli tartışmalı. Yüzyılı aşkın bir süredir şiddetli itirazlara ve radikal gözden geçirmelere konu olageldi.

Dilerseniz bu tartışmaların tarihine bir göz atalım.

Aydınlanma ve Evrim Düşüncesi

Aydınlanma düşünürlerinin büyük bölümü, toplumların birkaç evreden oluşan doğrusal bir gelişim gösterdiğini düşünürlerdi. Fransız Aydınlanmacıları için toplumlar düşünsel çerçevelerinde ilerlemekteydi: Fransız Aydınlanması’nın kurucu figürü Anne Robert Jacques Turgot’nun ana fikri, “...tarihin evrensel tarih olarak kurgulanması ve bu kurgu içerisinde tekil insan türünün bütün düşünsel ve toplumsal kazanımlarının, çöküş ve yükselişlerinin bilime bağlı bir ilerleme fikri etrafında bütünselleştirilmesine dayanmaktadır. Burada insan türü, avcılık-tabiata bağımlılık, tarım ve ticarî-kentsel olmak üzere üç dönemli bir ilerleme göstermektedir. Bu üç döneme uygun ifade araçları ise dil, matematik ve resim sanatı olmaktadır.” (Çiğdem 2009: 42)

Fransız Aydınlanma düşünürü Marquis de Condorcet ise avcılıktan başlamak üzere dokuz evreli bir toplumsal evrim modeli kurgulamaktadır:

Çıkar birliği ve korunma güdüsüyle bir araya gelen küçük insan topluluklarının avcılıkla geçindiği ilk dönemi, doğaya bağılıktan kurtularak tarıma başlanan, zihinsel faaliyetlere daha fazla zaman ayrılabilirdiği, köleciliğin ortaya çıktığı evre izler. 3. evrede doğa ve toplumun gözlemlenmesi, eğitimin kurumsallaşması ve alfabenin devreye girmesi; 4. dönemde bilimler felsefe çatısı altında toplanması gerçekleşir. 5. dönemde bilimler felsefeden bağımsızlaşarak kendi aralarında da ayrışır ve bir çöküş yaşanır; 6. dönemde karanlık, tiranlar ve despotların hâkimiyeti; 7. dönemde bilimler canlanıp keşif ve buluşlar gerçekleşir; matbaa icat edilir; 8. dönemde yayıncılığın yaygınlaşması, bilim ve sanatlarda özerkleşme ve derinleşme, ahlâkın dinden bağımsızlaşması; 9. Descartes’dan başlayarak bilimlerin kurumsallaşmasının metodolojik ve felsefî meşruluk kazandığı, insanın mutlakçı ve keyfî baskılardan kurtulduğu, Fransa Cumhuriyeti’ne dek uzanan dönem.

Bu “ilkel” toplumdan Greklere, Ortaçağ’dan Rönesans’a Aydınlanma’ya ve Fransa’ya uzanan bir tablo taslağıdır: her bir dönemde bilgi ve insan aklının aldığı biçim tartışılmaktadır. (Çiğdem 2009: 43-44)

1707 yılında İngiltere'yle birleşen İskoçya'nın yoğunlaşan ticaret neticesinde zenginleşmesi koşullarında ülkelerinin tarımsaldan ticaret toplumuna dönüşmekte olduğu düşüncesini paylaştan Henry Home (Lord Kames), Adam Ferguson, John Millar, Adam Smith gibi 18. yüzyıl İskoç Aydınlanmacıları da, tüm toplumların dört evreden geçtiklerini düşünüyorlardı: avcı ve toplayıcılık, göçebe çobanlık, tarım ve ticaret. Akıl, aklın evrimini vurgulayan Fransız Aydınlanması'ndan farklı olarak İskoç Aydınlanması, geçim tarzlarının evrimi üzerinde odaklanıyordu.

Örneğin İskoç yargıç Henry Home (Lord Kames)'e göre, insanlığın ilk evresini oluşturan avcılık ve onu izleyen çobanlıkta insanlar küçük gruplar hâlinde göçer bir yaşam sürmekteydi ve toprakla aralarında bir mülkiyet ilişkisi yoktu. Ancak nüfus arttıkça ihtiyaçlar da artacak, bu ise kaynaklar üzerinde denetimi yoğunlaştırırken (yaban hayvanlarının evcilleştirilmesi yoluyla çobanlık evresine geçiş; bitkilerin evcilleştirilmesi yoluyla tarıma geçiş) özel mülkiyeti de kurumsallaştıracaktır. Adam Smith ise avcılıktan çobanlığa, tarıma ve nihayet ticarete yönelen toplumsal evrim sürecinde özel mülkiyet kurumunun güçlenmesi ve genişlemesinin yasaları çeşitlendirip kurumsallaştırdığını savunur. (Schorr, 2018: 511-512)

19. yüzyıl sosyal düşüncesine damgasını vuracak evrimci akımın, 18. yüzyıl Fransız Aydınlanması düşünürlerinin kurguladığı “akıl evrimi” (ki dinsel düşünceden seküler düşünceye, hurafelerin egemenliğinden bilimin egemenliğine yönelişi temel almaktaydı) ile İskoç Aydınlanması düşünürlerinin geçim örüntülerinin gelişimine eşlik eden kurumların çeşitlenmesiyle belirlenen evreler kurgusunun kaynaşmasıyla biçimlendiği söylenebilir. “En özgül biçimiyle kuram, toplumun ‘doğal’ ya da ‘normal’ olarak zaman içinde birbirini izleyen dört az çok belirgin aşamada ilerlediği doğrultusunda idi. Bu aşamalar avlanma, çobanlık, tarım ve ticaret olarak tanımlanır. Her bir geçim tarzına farklı fikir ve hukuk, mülkiyet ve hükümete ilişkin kurum dizileri denk düşüyordu.” (Schorr, 2018: 509)

Aydınlanma, bir yanıyla Avrupa'nın merkantil kapitalizminin tarih sahnesine çıkardığı yeni bir sınıfın, burjuvazinin ideolojik ve politik iddialarını yansıtmaktadır ve farklı ülkelerde farklı tonlara bürünse de, antiklerikal bir damga taşır. Bu anlamda, ilahî buyrukların nihaî olarak Akıl'la ikamesinin insanlık tarihine içkin bir yasa, mukadder bir gidişatın zorunlu bir getirisi olarak sunulması, teokrasi payandalı aristokrasinin tahtından indirilmesine sunulmuş bir destektir.

Ancak Aydınlanma ilerlemeciliğinin rasyoneli, burjuvazi ile aristokrasi arasındaki iktidar savaşının ideolojik veçhesini oluşturmasından ibaret değildir.

Aydınlanma, Avrupa'nın ilerleyen denizcilik bilgi ve teknikleri sayesinde uzak coğrafyalarla yelken açabildiği ve dağarcığına kattığı ateşli silahlar sayesinde buraları fethedebildiği, halklarını sömürgeleştirdiği iki yüzyıllık bir karşılaşma tarihinin gözlem ve bilgi birikimi üzerine yerleşmiştir. Avrupalıların uzak coğrafyaların yerli halkları ile kurduğu uzun süreli ve sistemli ilişki, bir ucunda aile kurumundan, devletten, mülkiyet duygusundan uzak, putperest “ilkel” toplulukların, bir ucunda ise tek-eşli aileler hâlinde örgütlenmiş, giderek merkezîleşme eğilimi gösteren hükümetlere sahip, özel mülkiyet ve yasalarla yönetilen, tektanrıcı “uygar” toplumların yer aldığı bir “evrensel tarih”i tasavvur etmeyi olanaklı kılan malzemeleri sağlıyordu. “Onlar” “ilkel”, “barbar”, “vahşi”, “kafir”, “ahlâk ve yasa yoksunu”, “hükümsüz”, “yoksul”, “göçer” diler, “biz” ise “uygar”, “Hristiyan”, “ahlâklı”, “yasalara tabi”, “devletli”, “zengin”, “kentli”ydik. “Onlar” bizim kendimizi olumlamamız (ya da J. J. Rousseau gibi daha ender vakalarda ise eleştirmemiz) için birer paradigma oluşturuyorlardı...

19. Yüzyıl Evrimciliği

19. yüzyıl, doğa bilimlerinin gelişmesi açısından bereketliydi. Bu gelişim, kendini “Ahlâk felsefesi”nden ayırarak pozitivizme yönelmekte olan sosyal bilimlere bir dizi aksiyomatik dayanak ve metodolojik esin sağlayacaktır.

Etkisi en fazla sosyal bilimlerin en genç üyesi antropoloji (sosyal antropoloji hayata gözlerini “evrimci bir bilim” olarak açmıştı) ve daha düşük yoğunlukta olmakla birlikte sosyolojide hissettiren evrim düşüncesi, doğrudan biyoloji alanından aktarılmıştır. Özellikle de Lamarck ve Darwin'den.

Fransız doğabilimci Jean-Baptiste Lamarck, evrimsel düşünceleri ilk kez 19. yüzyıl başlarında, 1800 yılında Doğal Tarih Ulusal Müzesi'ndeki derslerinde dile getirdi. Ancak evrim kavrayışı, bugünkünden oldukça farklıydı: bitkisel ve hayvansal yaşamın en basit biçimleri kendiliğinden ortaya çıkmış, yaşam iki

farklı vektörün etkisiyle tedricen çeşitlenmişti: vektörlerden ilki “yaşamın gücü” dediği, örgütlenmeyi giderek daha karmaşık hâle getirme yönelimiydi. İkinci vektör ise, tikel koşullar ya da çevrenin etkisiydi.

Bir başka deyişle, Lamarck’a göre türler zaman içerisinde basitten karmaşığa (örneğin tek-hücreli organizmalardan memelilere) doğru evrimleşirken, yatay olarak, yani içinde yaşadıkları farklı çevrelerin etkisiyle çeşitleniyordu.

Lamarck evrimciliğinde hayvanlar farklı çevrelere tepki olarak yeni alışkanlıklar ediniyor ve koşullara göre bazı organlarını daha fazla, bazılarını ise daha az kullanıyorlardı. Bu durum, fazla kullanılan organların gelişmesine, diğerlerinin ise güçsüz kalmasına/sönümlenmesine yol açmaktaydı. Organizmalar edindikleri özellikleri gelecek kuşaklara aktarıyordu. Böylelikle kuşaklar boyu biriken küçük değişimler türsel farklılaşmaya yol açıyordu. (Burkhardt 2019)

Sosyal evrim fikrinin 19. yüzyıl doğa bilimlerindeki ikinci önemli önceli İngiliz doğabilimcisi Charles Darwin’in konumu birkaç anahtar noktada özetlenebilir:

- 1) Türler arasında büyük bir çeşitlilik vardır.
- 2) Türlerin popülasyonu geçim araçlarının ötesinde artma eğilimindedir.
- 3) Bu nedenle her türün içerisinde hayatta kalma mücadelesi sürer.
- 4) Bu mücadelede en uygun olan hayatta kalırken diğerleri yok olur.

Görüldüğü üzere, Darwin’in evrimciliğinde Malthus’un ama aynı zamanda “edinilmiş özelliklerin kalıtımı” tezini reddettiği Lamarck’ın etkisi vurguludur. Darwin Lamarck’ın edinilen özelliklerin gelecek kuşaklara aktarılabilirdiği fikrini reddeder ve varyasyonları rastlantı (mutasyon) sonucu olarak görür. Doğal seçim, en uygun olan rastlantısal varyasyonların hayatta kalabilmesiyle işlemektedir. Dolayısıyla evrim türlerin kendilerini çevreye uyarlamasındansa, çok sayıda varyasyonun var olduğu ve en uygun varyantların hayatta kalırken diğerlerinin yok olduğu bir doğrultuda işlemektedir.

Darwin’in biyolojik evrim kuramında ne ilerleme fikri ne de canlı ve cansız çevre üzerinde hâkimiyet fikri mevcuttur; evrimleşme basitten karmaşığa doğru olabileceği gibi, kimi zaman karmaşıktan basite yönelebilmektedir. Öte yandan hayatta kalan, “en güçlü” olan değil, çevresi içinde hayatta kalmasını sağlayacak özelliklere sahip olandır – “ilerleme” düşüncesi ve hâkimiyet fikri insanı en yüksek evrimsel konuma yerleştirilmede başvurulan retoriklerdir. (Applebaum, 1970: 16-17)

Evrin kuramını doğa bilimlerinden sosyal bilim(ler) alanına taşıyan Herbert Spencer, çağdaşı, ve kuramlarını kendisinden önce yayınladığı Darwin’den çok Lamarck’çı etkilenimler sergiler. Kuramında toplumlar canlı organizma modelinde kurgulanmaktadır. Canlı organizmalar gibi yaşam çevrimleri boyunca büyür, kütle ya da boyutça artar, aynı zamanda birbirine benzeyen az sayıda kısımdan, birbiriyle ilintili çok sayıda benzemez kısımdan oluşacak şekilde gelişir. “Evrin maddenin belirsiz, tutarsız bir türdeşlikten belirli, tutarlı bir heterojenliğe geçtiği süreçtir”.

“İlkel” toplumların üyeleri güçlü, kurnaz ya da deneyimli olanın zaman zaman ele geçirdiğinin dışında bir yetkeye tabi değildir. İlk toplumsal farklılaşma ilkel hâliyle şefliğin oluşmasıyla baş gösterecektir. Toplumun boyutları büyüdükçe yapı daha karmaşıklaşır, farklı işlevler için özelleşmiş yapılar ortaya çıkar (bakım, dağıtım, düzenleme). Yapısal farklılaşma beraberinde işlevsel farklılaşmayı getirir böylelikle toplumun farklı birimleri, yüksek ölçüde uzmanlaşmış işleri gerçekleştirebilecek bir düzeye ulaşır. Merkezi kısımları zarara uğrarsa karmaşık bir toplum (tıpkı karmaşık bir organizma gibi) yaşayamaz.

Specer’e göre büyümenin güdücü mekanizması farklı toplumlar arasındaki var olma mücadelesidir. Kabileler ve uluslar arasındaki mücadele olmasa, tüm bu karmaşıklaşma, yapısal-işlevsel farklılaşma vb. olmazdı. Grup savunması ve saldırı grup üyeleri arasında işbirliğini gerektirmektedir. Bu ise uygarlıkların gelişimi kolaylaştıran her türlü işbirliğine yol açmıştır.

Birbirlerine dönüşebilirliklerini kabullenmekle birlikte, Spencer iki tip toplumu birbirinden ayırt eder: Zorunlu işbirliği temelinde örgütlenmiş, bireyler üzerinde mutlak bir merkezi otoriteye dayalı, kendine yeterli, kolektivist askerî toplumlar ile gönüllü işbirliğine (sözleşmeye) dayalı, “laissez-faire”ci, bireyci, temsili-demokratik ticarî toplumlar. Specer’in tercihi, ikincilerden yanadır ve örneğini, liberal kapitalizmiyle 19. yüzyıl İngiltere’si oluşturur. (Lauer 1991: 62-64) Aslına bakılırsa yapının bütününü ve kuramını 19. yüzyıl sanayi toplumlarının liberal kapitalizminin bir meşrulaştırılması/haklılaştırılması olarak okumak mümkündür.

19. yüzyıl sosyal bilimlerinin evrimciliğinin bir başka kaynağı, Fransız sosyolog Auguste Comte ise, uygarlığın ilerlemesinin insan soyunun kendini yetkinleştirme yolundaki içgüdüünün bir sonucu;

dolayısıyla da kaçınılmaz ve değiştirilemez olduğu kanısındadır. Değişim, hem insanın çevre üzerinde artan denetimi hem de entelektüel ve ahlâksal yetilerinin gelişmesi anlamında iyileşme yönündedir. Comte tüm kültürleri kapsayan ve insanın dünyayı açıklama biçimlerinin gelişimini temel alan bir evrim fikrini öne sürmekteydi: 1. Tüm görüngülerin doğüstü varlıkların dolayimsız ediminden türediğinin varsayıldığı, imgelemin başat olduğu *teolojik evre*; 2. Aklın tüm varlıklara içkin, kişileşmiş soyutlamalara inandığı, ilahî yasaların yerini doğal, soyut yasalara bıraktığı *metafizik evre*; ve 3. Gözlemin imgeleme başat hâle geldiği, dünyayı açıklama çerçevesini pozitivizmin oluşturduğu *pozitivist evre*.

Comte toplumlara ilişkin organizma analojisini Spencer’le paylaşır: organlarının (kurumların) çeşitlenmesi ve uzman işlevler üstlenmesi aracılığıyla evrimleşen, giderek karmaşıklaşan bir organizma. Bu, 20. yüzyıl işlevselci/yapısal işlevselci sosyal bilimcilerine de inandırıcı gelen bir paradigmadır.

Evrimciliğin 19. yüzyıl sosyal/kültürel antropolojisindeki en önemli temsilcileri ise, kuşku yok ki ABD’li hukukçu Lewis Henry Morgan ile, Britanyalı Edward B. Tylor’dur.

Yapıtına Karl Marx ve Friedrich Engels’in de büyük önem verdiği ABD’li hukukçu/antropolog Morgan, insan toplumlarının geçimlerini sağlayış tarzları ve kullandıkları teknoloji üzerine temellenen bir dizi evreden geçerek mevcut sınaî uygarlık düzlemine ulaşmıştır. Morgan’a göre bu evreler 1. Yabanılık; 2. Barbarlık ve 3. Uygarlık evreleridir. Morgan ilk iki evreyi, her birinden diğerine geçişin bir teknolojik ya da kurumsal buluşla gerçekleştiği üçer alt evreyle karakterize eder. Böylelikle, yabanılığın alt evresinden ateşin kontrol edilmesiyle birlikte orta evreye, ok ve yay kullanımıyla birlikte üst evreye geçilir. Çömlekçilik sanatı yabanılıktan barbarlığın alt evresine, doğu yarıkürede hayvancılık, batı yarıkürede ise sulamalı tarım orta evresine geçişi sağlayan gelişmelerdir. Demirin ergitilmesi, üst barbarlığın eşiğinin aşılmasına yol açmıştır. Ve fonetik alfabenin kullanımı, uygarlığın kapısını açar...

Morgan, teknolojik gelişmenin lokomotifini oluşturduğu toplumsal/kültürel evrim sürecinde, her bir evrenin özgül bir aile tipine, siyasal örgütlenmeye ve mülkiyet tarzına denk düştüğünü savlamaktadır. Ve gezginlerin, sömürge yöneticilerinin, tarihçilerin ve etnologların kaydını tuttuğu toplumları bu evrensel evrimin basamaklarına yerleştirir: Polinezyalılar orta yabanılık, Hudson Körfezi Athabascanları üst yabanılık; Missouri doğusundaki kabileler alt barbarlık, Meksika yerlileri orta barbarlık, Homeros dönemi Grekleri, vs. üst barbarlık evresi toplumlarıdır...

Antropolojinin kurucusu kabul edilen Edward B. Tylor ise toplum(lar)dansa Kültür’ün evrimi üzerinde durur. Tylor’un kavrayışında Kültür, “tekbiçimli etkenlerin tekbiçimli etkisi nedeniyle “tekbiçimli” evrimsel bir süreç iken, farklı toplulukların sergilediği farklılıklar, onların bu evrimsel sürecin farklı basamaklarında yer almalarından kaynaklanmaktadır:

“Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplum üyesi olarak edindiği, bilgi, inançlar, sanatlar, ahlâk, yasalar, adetler ve diğer yeti ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Çeşitli insan toplumları arasında kültürün durumu, genel ilkeler çerçevesinde incelenmeye yetili olduğu ölçüde, insan düşünce ve ediminin yasalarının incelenmesine uygun bir konudur. Bir yanda, kültüre egemen olan tekbiçimlilik, büyük ölçüde tekbiçimli nedenlerin tekbiçimli etkisine atfedilebilirken, öte yanda, çeşitli dereceleri, gelişim ya da evrimin her biri önceki tarihin sonucu olan ve geleceğin tarihini biçimlendirmede kendi rolünü oynayacak olan evreleri olarak görülebilir.”^[4]

Tylor’a göre bu evreler, tıpkı Morgan için olduğu gibi, üç tanedir: 1. Yabanıl ya da avcı-toplayıcı evre; 2. Hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesiyle karakterize olan Barbarlık evresi; ve 3. Yazının bulunuşuyla başlayan Uygarlık evresi. Ancak Tylor, Morgan’ın tersine bu evrelere denk düşen teknoloji ya da siyasal-toplumsal kurumlarla değil, zihniyet biçimleriyle ilgilidir. Üç tip zihniyet biçimini ayırt eder: büyüsel, dinsel, bilimsel... İnsan zihni, animistik inanıştan çoktanrıcılığa, bundan da tektanrıcılığa evrilmiştir ve din giderek yerini bilimsel düşünceye bırakmaktadır...

Bunlar, 19. yüzyıl evrimci toplumsal düşüncesinin öne çıkan isimleri. Ancak (sosyal/kültürel) evrimciler hiç kuşku yok ki onlardan ibaret değil... 19. yüzyıl sosyal bilimlerinin hemen tümüyle evrimci olduğunu öne sürebiliriz. Ne’yin, nasıl evrimleştiği konusundaki görüş ayrılıkları bir yana, tüm bu sosyal bilimcilerin ortaklaştığı sayıltıları birkaç başlık altında toplayabiliriz.

1) Toplumlar (tıpkı organizmalar gibi) basitten karmaşığa doğru evrimleşirler.

2) Toplumsal/kültürel evrim tek hatlı ve evrenseldir.

3) Toplumsal-kültürel evrim, toplumu/kültürü oluşturan tüm unsurların birbiriyle bağlantılı olarak geliştiği organik bir süreçtir.

4) Sanayileşmiş Batı toplumları bu evrimin en üst basamağını oluşturmaktadır. Gözlemlenebilen Avrupa-dışı toplumlar, toplumların (ve kültürün) evriminin farklı basamaklarına denk düşen canlı fosillerdir. Çevre koşulları, iç dinamikler, tecrit durumu vb. bir toplumu diğerlerinden geri kalmasına yol açmış olabilir; ancak ilerleme kaçınılmazdır...

Aslına bakılırsa, 19. yüzyıl sosyal bilimlerinin evrimciliği, bilimsel bir arayıştan çok, biyolojik evrime ilişkin bulguların Aydınlanma'dan tevarüs edilen ilerlemecilik kavrayışının sağladığı zihinsel yatkinlikler üzerinde yorumlanmasıyla biçimlenmiş benzenmektedir. Öte yandan, Batı sınaî kapitalizminin (Batı Avrupa ve ABD) yeryüzünün geri kalanı üzerinde kurmakta olduğı hegemonya, en alt basamakta Amerika, Afrika ve Pasifik adalarında "keşfedilen" küçük ölçekli avcı-toplayıcı toplumların, en üst basamakta ise sınaî uygarlıkların yer aldığı bir evrimsel gelişim tahayyülünü mümkün (hatta tahayyül edilebilir tek biçim) kılıyordu. Nihayetinde dünyanın geri kalanını "uygarlaştırmak" "Beyaz Adam"ın yüküydü!

Evrimci düşünce, 19. yüzyılda ırkçılığı besleyen "polijenez" (farklı insan "ırk"larının farklı kökenlerden türemiş olduğı) fikrine karşı ortak bir köken, yani monojenezi ve insanlığın "psşik birliği"ni (tüm insanların aynı yeti ve yatkinliklara sahip olduğı, aralarındaki farklılıkların farklı evrimsel basamaklarda yer almalarından kaynaklandığı fikri) öne sürmekle, ırkçılığa karşı bir argüman olmaları, kuşkusuz ki önemlidir. Tektanrıçılıktan farklı dinsel kavrayışların (animizm, totemizm, çoktanrıçılık vb.) mevcudiyetine ve dinsel düşüncenin hükmünü yitireceğı bir geleceğe işaret etmeleri ise, Kilise'ye karşı bir meydan okumadır.

Ancak, Batı uygarlığının her toplumun kaçınılmaz olarak varacağı son "durak", insanlığın gelişiminin en "ileri" aşaması olduğı kurgusu, bir "uygarlaştırmacı misyon" olarak sömürgeciliğin meşrulaştırılmasına yol açmıştır. Bazı evrimci düşünürler de uygarlığın en uygunun doğal seçim aracılığıyla hayatta kalmasını engellediğı gerekçesiyle kapitalizmin hızlı gelişimini ve "bırakınız yapsınlar" versiyonunu savunmaktaydı. (Sosyal Darwinciler).

Her durumda, evrimci düşünce, 20. yüzyıl sosyal bilimine hükmedecek "geçiş" paradigmlarına damgasını vurmuştu: Feodaliteden kapitalizme (Marx); Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya (Durkheim); Cemaatten Cemiyete (Tönnies); Geleneksel yetkeden bürokratik/rasyonel yetkeye (Weber), gelenekselden moderne...

Evrimciliğe Karşı Romantik İtirazlar

Her ağacın kurdu, kendinden olur. "İlerleme" fikri Aydınlanma'nın çocuğuydu kuşkusuz, ama tek çocuğı değildi. Aydınlanma'nın "düşman kardeşi" Alman "Aufklärung"u, bu tek hatlı, mekanik, zorunlu, "uygarlığa doğru" ilerleme fikrine karşı derin bir tepkiyi dile getirmektedir. Alman düşünür Herder'in öncülüğünü yaptığı ve nihaî formunu Romantizm'de bulan Alman Aydınlanması (ki içinde "Karşı-Aydınlanma"nın güçlü tohumlarını barındırmaktadır) Aydınlanma'nın Fransız versiyonunun damgasını vurduğı tek hatlı, doğrusal, ilkelden gelişmişe, basitten karmaşığa yönelen ilerleme fikrini reddeder. Herder'e göre tarihe belirli bir örüntü yüklemek, ona gerçek anlamını veren amprik olgular toplamının anlamlılığını ortadan kaldıracaktır. Yapıtında, çeşitliliğı tekil bir terim altında birleştirecek şekilde evrenselleştirmenin, gerçekliğı sözcüklerle ikame ettiğı için yanıltıcı olduğunu savunmaktadır; dahası bu sözcükler analizi yapan kişiden kaynaklandığından, süreç tikel ya da genel olarak her şeyin kendisiyle kıyaslanmasından ibarettir. Kişinin kendisini tüm zamanlar ve tüm halkların yetkin örneğı sayması ise, aşıkâr bir budalalıktır, başka bir şey değil. (Danby 2005: 58)

Alman Aydınlanması, evrensel, her şeyi kapsayan, ilerlemeci bir tarih anlayışına karşı ulusların tikel tarihleri fikrini koyar. Her biri tikel bir tin'e (geniş anlamda: kültür) sahip uluslar kendi tarihleri içinde özgül bir gelişim izlerler. Bu kendilikleri tümel bir ilerleme şemasına yerleştirmek, tarih bilimini karikatürleştirmektedir.

Alman kökenli antropolog Franz Boas'ın 20. yüzyıl başlarında evrimci antropolojiye yönelttiğı eleştiriler, ağırlıklı olarak Herder'varî tarih tasarımının damgasını taşır. Boas'a göre (1963-65) insanlığın farklı gruplarının dış ve iç uyaranlara benzer tepkiler vererek benzer ya da aynı hatlar doğrultusunda geliştiğı ve "belirgin bir icatlar, örgütleniş biçimleri ve inançlar diziliminin mevcut olduğı" fikri, somut araştırma bulgularıyla çürütülebilecek bir genellemedir.

Örneğin,

“hayvanların evcilleştirilmesine yönelik faaliyetlerin, bitki ekimine yol açanlarla hiçbir ortak yanı yoktur. Bu iki uğraşın kronolojik gelişimi arasında bir bağlantı kurmayı haklı gösterecek hiçbir bağ bulunmamaktadır. Bulunmamaktadır, çünkü bunlarla uğraşan kişiler aynı değildir ve bu uğraşlar birbirinden oldukça ayrıdır. (...) Tarım ile hayvancılık için bir zaman dizini kurabilmemizi sağlayacak hiçbir şey yoktur. (...) Kültürün birbirine gevşek biçimde bağlanan ya da tümüyle kopuk yönleri arasında sabit bir ilişki, bu faaliyetler arasındaki farklılıklar büyük olduğunda ve söz konusu faaliyetlere farklı birey grupları katıldığında, olası değildir. (Boas 1963: 167)

Boas’a göre farklı toplumlarda gözlemlenebilen benzer olgular ya da koşut gelişmeler, farklı kaynaklardan gelişmiş olabilir: Difüzyon, rastlantı, benzer çevre koşullarının benzer sonuçlara yol açması vb. Toplumsal olguların değişimi, ancak onların tikel, özgül tarihsel koşullarının incelenmesiyle ve ancak ampirik olarak, evrimciliğin tümdengelimci metodolojisinden farklı, tümevarımcı bir metodolojiyle anlaşılabilir.

Boas’ın Evrimciliğe yönelttiği eleştiriler, Morgan’ın düşüncelerinin politik iklimin de etkisiyle ABD’de, toplum ve kültürlerin diyakroniktense senkronik incelenmesini va’zeden işlevselci kuramların da kıta Avrupası’nda revaç bulması, 20. Yüzyılın ilk onyılarında evrimci yaklaşımı sosyal-kültürel antropoloji disiplini içinde gözden düşürecek, marjinalize edecektir.

Evrin: Yeniden...

Ancak evrimci açıklama çerçevesinin yerini alan statik modeller çağın hızlı siyasal-toplumsal gelişmeleri karşısında büyük ölçüde yetersiz kalmaktaydı. Rusya’da Bolşevik devrim, teknik icatlar, iktisadi krizler, göçler, faşizmin yükselişi... dinamik bir analiz çerçevesini çağırıyordu. ABD antropolojisinin bu gelişmelere yanıtı, Gordon Childe, Leslie White, Julian Steward, Robert Redfield, Marshall Sahlins gibi isimlerin geliştirdiği yeni-evrimci kuramlar oldu (Özbudun, Aydın Şafak, Altuntek, 2016).

Avustralya kökenli prehistoryacı V. Gordon Childe, evrimci tekil, evrensel “kültür” kavrayışını ortak maddî ve simgesel unsurları paylaşan tikel, bölgesel “kültürler”le ikame ederken (Alvarez, 2014: 72) kültürel değişimi teknolojik buluşların difüzyonu ve bunların toplumların örgütsel ve simgesel sistemlerinde yol açtığı değişimlerle açıklayan bir çerçeve geliştirdi. “Neolitik devrim” ve “Kentsel devrim” kavramları, arkeolojide hâlen başvuru kavramlardır.

Antropolog Robert Redfield, 1941’de “folk toplumu”ndan “kent toplumu”na geçişten söz ederken, Leslie White ve Julian Steward evrimci düşüncüyü bilimsel bir temelde yeniden canlandırma çabasına girişti. White, “ilkel” ve “modern” kutupsallığını reddederken toplumların denetleyebildikleri enerji miktarı temelinde evrimleştiklerini ve toplumsal farklılaşmanın denetlenen enerji miktarı ile doğru orantılı olduğunu öne sürmekteydi.

Kültürel ekolojinin kurucusu sayılan Julian Steward ise, “ilerleme” nosyonunu reddederek kültürlerin çevrelerine (Darwin’den ödünç aldığı terimle) “uyarlanarak” değiştikleri bir “çok-hatlı evrim” kurgusu geliştirecekti. Farklı çevre ve teknolojilerin farklı tipte uyarlanmalar gereksineceğini, çevre ve/veya teknoloji değiştikçe kültürün de değişeceğini söylüyordu. Bir başka deyişle, kültürler “teleolojik” olarak değil, değişen çevreyle (ki bu çevreye sosyal çevre de dahildi) değişen ilişkileri bağlamında değişmekteydiler. Bu nedenledir ki kültürleri tekil bir evrimsel şema üzerine yerleştirmek mümkün değildi. Evrim tek-hatlı değil, çok-hatlıydı, ve toplumların aynı evrelerden geçmeleri söz konusu değildi.

Yeni-evrimcilerin öğrencilerinden Marvin Harris Kültürel maddeci kuramı formüle ederken Roy Rappaport ekolojik antropoloji alanını geliştirmeye hasredecekti çalışmasını. Eric Wolf, Sidney Mintz ise, klasik biçimini Immanuel Wallerstein’in elinden alacak olan Dünya Sistemi Kuramı ya da Andre Gunther Frank tarafından geliştirilecek olan Bağımlılık Kuramı’na kapı aralayan Marksist bir toplumsal-kültürel değişim kavrayışına yönelecekti. Max Weber’in geleneksel-bürokratik/rasyonel dikotomisi üzerine yerleşen “kalkınma/modernleşme” kuramları Marksizm esinli Dünya Sistemi kuramlarının eleştiri oklarının ana hedefini oluştursa da, “azgelişmişlikten gelişmişliğe” yönelen (ve “gelişmiş” ülkelerin bu yönelişteki katkılarını formüle etmeyi hedefleyen) evrimsel bir toplumsal değişim nosyonundan kalkınıyordu.

Böylelikle, 20. yüzyılın ortalarına doğru evrim, tek-hatlılık, ilerleme, Batı-merkezcilik gibi savlarından soyulmuş, ampirik olarak incelenebilir, bilimsel bir kuram olarak geri dönüş yapmıştı.

20. yüzyıl ikinci yarısının sosyal düşüncesi, ekolojik, teknolojik, modernist, merkez-çeper ilişkisi vb. bağlamlarına işaret eden bir dizi evrimsel açıklamayla kaynıyordu...

Toplumsal Evrim... Ama Nasıl?

Sarkaç 20. yüzyıl sonlarına doğru, Alman Aufklärung'unun ve Romantizmi'nin pek çok unsurunu yeniden dizilime tabi tutan yeni-muhafazakâr düşüncenin 20. yüzyıl sonlarında sahne almasıyla, bir kez daha evrim-karşıtı duruşa doğru savrulacaktır.

ABD'li muhafazakâr sosyolog Robert Nisbet'in evrimsel ilerleme fikrine yönelttiği eleştiriler bu yaklaşımın temel argümanlarını sergilemektedir (Gedeon 2018).

- Sosyal evrim fikri farklı toplum tiplerini belirleyip onları önceden tanımlanmış özgül ölçütler perspektifinden tarihsel bir dizin içerisine yerleştirir. Bu dizin statik imgelerin sıralamasıdır ve gerçek tarihsel süreçleri yansıtmaz. Toplumsal gelişmenin farklı evrelerini bağlayan gelişimsel sürecin birliği tarih tarafından değil, sınıflandırma mantığı tarafından yaratılır: evrim kuramı tarihsel gelişimin mantığını çıkarsamaz; aksine ona bir mantık dayatır. Bir toplumdaki gerçek değişimleri kapsayıcı bir toplumsal gelişme sürecine dâhil ederek anlayamayız; tersine verili bir toplumun özgül tarihsel değişimleri toplumun tikel tarihsel değişimleri ışığında açıklanmalıdır.

İlerleme ölçütü olarak seçilen herhangi bir standart özgül tarihsel bir zaman ve mekândan soyutlanmalıdır; yani toplumsal değişimin gerçek mekanizmasından soyutlanmalıdır. Hiçbir aşamalı evrim kuramı tarihsel değişim mekanizmalarını yansıtamaz. Hiç kuşku yok ki bir uçta küçük, sözlü kültürlerin bir ucunda, sanayileşmiş toplumların ise diğer ucunda yer aldığı bir enerji tüketim ve dağıtım süreci tahayyül etmek haklı olabilir, ama 'evrim'i bu anlamda kullanmak toplumsal değişim hakkında bir şey açıklamamaktadır.

- Tarihsel değişim görüngülerini derin toplumsal yapılar özüne dek izleyen toplumsal evrim kuramları, toplumsal görüngülerin gerisinde gizlenen yapısal sabitlerin keşfini hedefleyen bir araştırma stratejisi izlerler. Evrensel, zaman-dışı kavramlar tarihsel olarak değişen eşsiz bir gerçekliği kavrayamaz. Toplumsal değişimin araştırılması zaman içerisinde değişen özgül kavramları gereksinir.

- Tarihin ilerlemeli bir şekilde evrildiğini varsaymak bilim değil, kehanettir. Toplumsal değişimi az-çok örtülü bir toplumsal özün tarihsel açığa çıkışıyla bağlantılandırmak biyolojik bir metaforu topluma uygulamaktan başka şey değildir. Toplumsal evrim kuramı tarihin yönünü gelenekselden modern topluma yöneliş olarak tanımlar. Geleneksel toplumlar azgelişmiş, modern toplumlar ise gelişmiş toplumlar olarak nitelenir. Bu ilerlemenin içeriği farklı tarzlarda temsil edilebilmektedir: teknolojik ilerleme, sekülerleşme, bireyselleşme, aklılaşma, demokratikleşme vb. Modern toplumlar teknolojik gelişme açısından geleneksel toplumlara göre daha ileridir, ama geleneksel toplumlarda mevcut olmayan anomiler sergileyebilir. Modern toplumların geleneksel olanlardan daha ileri olduğu savı, ilerilik kriterlerini tartışmalı kılar ya da nitel farklılıkların nicel bir skalaya yerleştirildiğine işaret eder. Öte yandan, modern ve geleneksel toplum dikotomisi, Batı toplumsal gelişmesini idealleştiren etnik-merkezci ideolojik bir inşadır.

- Toplumsal evrim içkin ve teleolojik bir süreç ise, bu onun kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Oysa bu tez yanlıştır; tarihsel zorunluluk diye bir şey yoktur. Tarih gelişim yasaları temelinde yorumlanamaz. Karşılaştırmalı yöntem Batı toplumlarının özgül gelişimsel karakteristiklerini dünyanın kültür ve toplumlarını sınıflandırmanın genel ölçütleri olarak sunar.

Aslına bakılırsa, toplumsal evrimi öne süren ve eleştiren görüşler, Ortaçağ'dan bu yana, iki karşıt felsefi-metodolojik tez bağlamına oturmaktadır: Geç Avrupa Ortaçağ felsefesi bağlamında Nominalizm-Realizm tartışması; Aydınlanma-Romantizm karşıtlığı, 20. yüzyıl felsefesine damgasını vuran ampirizm-rasyonalizm tartışması. "Bu dikotomi doğa bilimleri toplum bilimleri dikotomisine, neo-Kantçılık içinde de nomotetik-idiyografik bilimler karşıtlığına tercüme edilmiştir. Bu çerçevede yalnızca doğa bilimlerinin evrensel kavramları ifade edebileceği, sosyal bilimlerin ise tarihsel, dolayısıyla da yalnızca tekil olanı incelemekle sınırlı olacağı argümanı öne sürülür." (Gedeon 2018).

Gerçekte de sosyal evrim fikrine kategorik olarak karşı çıkan yazarlar, evrensel(ler)in, genelin, kategorilerin, dolayısıyla da yasa(lar)ın var olmadığını, yalnızca tikellerin mevcudiyetini öne süren nominalizm ile, tüm bilginin kaynağının duyular olduğunu öne süren ampirizmin bir karışımını savunmaktadırlar. Sosyal olgular, duyan, düşünen, iradi ve istençdışı tepkiler veren bireylerin etkileşiminden

oluştugu için tekrara tabi değildir, biriciktir, dolayısıyla bir sosyal bilim olacaksa eğer, bu yalnızca idiyografik (betimleyici) olabilir; nomotetik (yasa koyucu) değil.

Ancak bu düşünce hattını kabul ettiğimizde, tarih (ya da sosyal bilimlerin herhangi bir disiplini) konusunda, olguları betimlemenin ötesinde herhangi bir şey söylememiz olanaksızdır. Betimlemenin (ve/veya yorumlamanın) da nihayetinde (sosyal bilimcinin) özneliğiyle düşümdeş olduğu yolundaki postmodern(ist) itirazla birlikte düşünüldüğünde bu “betimleme”nin de bilimsel ağırlığının ne olacağı bütünü tartışmalı hâle gelir.

Hiç kuşku yok ki kuşku (doğa ya da toplum) bilimlerin(in) asli (ve sağlıklı) ögesidir; ancak bilimin kendisini yıkmamak koşuluyla. Bilimsel kuşkunun sağlıklı sınırı, bilimcinin saptamalarının çürütülebilir olduğu kabulüdür. Bilimi imandan ayıran temel ilke de budur; bilimin ilerleyebilmesi, gelişebilmesi, bulgularından kuşku duymasına bağlıdır.

Ama bu, bilimin yine de (çürütülebilir) genellemeler peşinde olduğu gerçeğini değiştirmez; genellemeler yapamayan, olguları soyutlama düzlemine yükseltmeyen ve onlar arasındaki ilişkiler konusunda akıl yürütemeyen bilim, bilim değildir.

Tarihsel durumların biricikliğini veri aldığımızda, arkeolojik bulgular ve tarihsel belgelerin bizi varlığından haberdar ettiği yalın bir teknoloji ve yalın bir toplumsal örgütleniş sergileyen avcı-toplayıcı toplumlarla örneğin 19. yüzyıl İngiltere’si arasındaki fark(lar)ı açıklayacak araçlardan yoksun kalırız.

Oysa bu farklılık vardır ve açıklanmayı (dilerseniz yorumlanmayı da) beklemektedir.

Kuşkusuz, bizi avcı-toplayıcılardan kapitalist sınaî (ya da sınaî-ötesi) toplumlara götüren tek, zorunlu, tekil bir mantığa tabi, ya da teleolojik bir yol yoktur. Ya da 19. yüzyıl evrimcilerinin yapıtlarının ima ettiği üzere, yeryüzünde kapitalist sanayi toplumlarıyla eşzamanlı olarak var olan küçük ölçekli avcı-toplayıcı ya da hortikülaristler sanayi toplumuna giden yolun şu ya da bu durağında oyalanan, donmuş kendilikler değildir. Kapitalist/emperyalist sisteme dahil edilişleri eşitsiz güç sömürü ilişkilerinin sonucudur.

Dünya tarihi bize yeryüzünün (çevresel açıdan elverişli bölgelerinde yaşayan) toplumlarının değişim hâlinde olduğunu gösterir: Avrupa ve Kuzey Amerika’da tarıma dayalı feodal imparatorluklar sınaî ulus devletlere, Orta Amerika’da küçük ölçekli tarımcı köy toplumları geniş ölçekli tarıma dayalı İmparatorluklara (Aztek, Maya, İnka); Güneydoğu Asya’da köy komünleri geniş imparatorluklara; Orta Afrika’nın çoban toplumları tarımcı krallıklara... küçük ölçekli, yalın bir teknolojiden yararlanan, yalın toplumsal örgütlenmeli, az-çok eşitlikçi toplumlar, zaman içerisinde daha karmaşık bir örgütlenme sergileyen, daha gelişkin teknolojilerden yararlanabilen, daha geniş topraklar üzerinde hüküm süren, daha geniş ölçekte üretim yapabilen, servet ve iktidara erişim açısından eşitsizleşmiş toplumlara evrilme eğilimi gösterir. Bu evrim, farklı coğrafyalarda farklı hatlar izleyebilir; bu değişime olumlu bir değer yüklemenin (“ileri-geri”, “gelişmiş-az gelişmiş”, “ilkel/barbar-uygar”) yanlışlığını “uygar” dünyanın yüzyıllar boyunca sergilediği “barbarlıklar” yeterince açıklığa kavuşturmuş olmalı: yerli halkların kırım, soykırımlar, savaşlar, Holokost, atom bombası, işkence, çevre talanı, ya da uzağa gitmeye gerek yok, gözlerimizin önünde sahnelenen göçmen trajedisi...

Benzer biçimde, toplumsal değişimin “geri dönüşsüz” olduğu fikrinin hatalı olduğunu yakın dönem tarihsel deneyimleri gösteriyor: Sosyalist sistemin çöküşü, dinin toplumsal yaşamda yeniden başatlık kazanması (post-sekülerizm) internet aracılığıyla yayılan tarikatlar, aklın uğradığı itibar yitimi, neoliberalizmin formel dayanışma mekanizmalarını (sendikalar, sosyal güvenlik kurumları vb.) tahrip ederken cemaat dayanışmasını geri çağırması... Toplumsal değişimin düz bir hatta ilerlemediğini, zaman zaman eski biçimlere dönüşler yaşanabildiğinin göstergesi.

20. yüzyıl sonlarından bu yana dünyada yaşanan gelişmeler, bugün “toplumsal evrim” adını vereceğimiz süreçlerin güdücü mekanizmaları üzerinde bir kez daha dikkatle düşünmeye çağırıyor bizi. Örneğin Yeni-evrimcilerin öne sürdüğü denetlenebilen enerji miktarı, çevreye uyum, teknoloji, ya da sosyologların varsaydığı rasyonelleşme, sekülerleşme, demokratikleşme gibi güdüleyici mekanizma kurguları, (hızlı ya da yavaş) sürekli ilerleyen bir evrimsel gelişmeyi varsaydıkları için, kuşkulu duruma düşmüşlerdir.

Günümüzde evrimsel düşünce, evrimi güdüleyen kişilik-dışı, mekanistik ve nesnel bir mekanizma tahayyül etmektense, onun çatışma hâlindeki sınıflara, daha doğru bir deyişle sınıflar mücadelesine mündemiç olduğunu söyleyen Marksist görüşe yaklaşmaktadır^[5]: Engels’in deyişiyle, “Bütün önemli tarihsel olayların nihai nedeni ve büyük devindirici gücünü toplumun iktisadî gelişmesi, üretim ve mübadele

tarzlarındaki değişimler ve toplumun ayrı sınıflara bölünmesi ile bu sınıfların birbirine karşı mücadelede arayan tarih kavrayışı”na^[6]... *Tarihin güdücüsü, bir üretim tarzı kendini yeniden üretebilme kapasitesinin sonuna vardığında onu değiştirmeye zorlayan sınıf mücadelesidir.* Bu, saptama, nesnel (üretici güçlerin gelişmesi, teknolojik ilerleme, üretkenlik, vb.) ve öznel (sınıf mücadelesi) faktörleri birlikte ihtiva eder. Bir başka deyişle, ne yapısal, soyut, genel bir evrim kavrayışı karşısında tarihten vaz geçer, ne de tekil, biricik bir olaylar dizini olarak tarihe teslim olur. Öznel faktörün, yani sınıflar ve onların mücadelesinin tekil, eşsiz biçimleniş(ler)i tarihi oluştururken, bu mücadelelerin etkileri, kendi sınırlarına dayanmış nesnel koşullarda sıçramalı değişimler oluşturur. Örnek olarak:

“(Batı Avrupa’da) Kapitalizmin yükselişi, onbeşinci yüzyılın son otuz yılı ve onaltıncı yüzyılın ilk onyıllarında üretim tarzında değişimlerle baş gösterdi. Yün imalatındaki icatlar İngiltere’de yün fiyatlarında artışa yol açtı. Buna tepki olarak feodal beyler mülklerini binlerce köylünün emek ve ürün karşılığında toprakları ekip biçme hakkına sahip olduğu manor sisteminden koyunlar için otlaklara dönüştürdüler. Bu köylülerin topraklar üzerinde beyler kadar hakları vardı, ancak bitmek bilmez savaşların zayıf düşürdüğü soyluluk “paranın bütün güçlerin gücünü oluşturduğu kendi zamanlarının çocuğuydu.” Kral ve parlamentonun bütün muhalefetine karşın feodal beyler köylüleri ortaklaşa topraklardan kovdu. Serf toprağa bağından “özgürleşmiş” ve geçim aracından kopartılmıştır. Böylelikle korunmasız hâlde gelir ve işgücünden başka satacak hiçbir şeyi olmaksızın, yaşam haklarını yitirir. “Bu mülksüzleştirme tarihi farklı ülkelerde farklı veçheler edinmiştir ve farklı zamanlarda, değişik evrelerinde farklı adımlar hâlinde ilerler. Yalnızca örnek olarak ele aldığımız İngiltere’de klasik biçimiyle yaşanmıştır.

Kapitalist toplumun yapısı feodal beyler, kilise ve merkezi soylularla ile artan ölçüde çatışkı içerisindeki loncalar, pazarlar ve kentlerden türemiştir. Yükselmekte olan tacirler sınıfı zaman içerisinde büyük bir servet devşirerek soyluluk ve monarşiyle değişken ittifaklar içine girerek feodal düzene hükmeden elitlerin hükümranlılığına meydan okumaya koyuldu. Bu devrimci sınıf varolan mülkiyet ilişkilerini (feodalite) çıkarlarının gelişmesi yani fabrika sistemiyle meta üretimi karşısında engel olarak görmeye başlamıştı. Çoğu modern tarihçi ve sosyologlar bu perspektifi benimseyip feodal Avrupa’nın elitlerinin kilise, merkezi monarşi ve feodal beyler arasında bölünmüş olmasının kapitalizmin başarılı yükselişinde önemli rol oynadığını öne sürerler. (Elwell 2013: 77-78).

Şu hâlde, toplumsal evrim üzerinde yeniden düşüneceksek (ki çok değil 25-30 yıl kadar önce, kapitalizmin sosyalizm karşısındaki nihaî zaferi ve kapitalizmin sonsuza dek sürecek bir düzen olduğu neoliberal ideologlar tarafından ilan edildiğinden beri yaşananlar bizi yeniden toplumsal değişim üzerine düşünmeye çağırıyor) onu mekanistik, deterministik, teleolojik bir ilerlemedense, toplumsal aktörlerin (sınıflar) edimsellikleriyle bağlantılı, çelişkili, birikimli/sıçramalı bir devrim olarak tahayyül etmek, daha doğru olacaktır.

19 Mart 2020 11:30:11, İstanbul.

NOTLAR

[1] 28-29 Mart 2019 tarihlerinde Pangaltı Evrim Atölyesi tarafından İstanbul’da düzenlenip Koronavirüs önlemleri çerçevesinde ertelenen Şişli Evrim Günleri için hazırlanan bildiri... Kaldıraç, No: 225, Nisan 2020...

[2] “Brazil’s indigenous to sue Bolsonaro for saying they’re ‘evolving’”, https://www.reuters.com/article/us-brazil-indigenous-idUSKBN1ZN1TD?taid=5e2bc5b4ebed6f0001a553af&utm_campaign=true

[3] Giordano Bruno.

[4] E. B. Tylor, “The Science of Culture”, akt.: McGee & Warms 1996: 26.

[5] Marksizm ve evrim konusunda görelî yakın ve açımlayıcı bir çalışma için bkz. Blackledge ve Kirkpatrick (2002)’deki makaleler.

[6] Aktaran: Rodríguez-Álvarez (2015).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Applebaum, Richard P. *Theories of Social Change* Markham Publishing Co., Chicago, 1970

Blackledge, Paul ve G. Kirkpatrick (der.) (2002), *Historical Materialism and Social Evolution*, Palgrave & McMillan.

Burkhardt (2019). “Jean-Baptiste Lamarck” <https://www.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Lamarck>

Çiğdem, Ahmet (2009). *Aydınlanma Düşüncesi*, 6. basım. 2009, İstanbul: İletişim Yayınları

Danby, David (2005). “Herder: culture, anthropology and the Enlightenment” *History of the Human Sciences*, 2005:

18/1, pp. 55-76

- Elwell, Frank W. (2013).** *Sociocultural Systems. Principles of Structure and Change*. AU Press.
- Gedeon, Péter (2018).** “ Social Change or Social Evolution? Arguments for Retaining the Concept of Social Progress in the Sociological Theory of Evolution”, *Corvinus Journal Of Sociology And Social Policy* Vol.9 (2018)1, 3-33. DOI: 10.14267/CJSSP.2018.1.01
- Lauer, Robert H. (1991).** *Perspectives on Social Change*. Allyn and Bacon. Boston, Londra, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapur.
- McGee, R. J. Ve R. L. Warms (der.),** *Anthropological Theory, An Introductory History* (Mayfield Publishing Co., 1996)
- Özbudun, Sibel, B. Aydın Şafak, S. Altuntek (2016).** *Antropoloji, Kuramlar, Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Rodríguez-Álvarez, Emilio (2015).**“Culture, Knowledge and Reality: V. Gordon Childe and the Postmodern Era” *Değişen Arkeoloji:1. Teorik Arkeoloji Grubu - Türkiye Toplantısı Bildirileri (9-10 Mayıs 2013, İzmir)*. Çiler Çilingiroğlu, N. Pınar Özgüner (der.) içinde.
- Schorr, David B. (2018).** “Savagery, Civilization, and Property: Theories of Societal Evolution and Commons Theory”, *19 Theoretical Inquiries L.* 507